

قانون هم وزنی مصوتها در زبان سفدی

زبان سفدی که از نظر تنوع متون مهمترین زبان ایرانی میانه از گروه شرقی است و مدارک آن در این هفتاد سال اخیر ضمن کاوشهای آسیای میانه، در خط جغرافیائی طولانی که از سمرقند تا چین کشیده میشود کشف گردید مانند زبانهای دیگر ایرانی میانه قسمتی از دستگاه پیچیده صرفی باستانی را از دست میدهد. ولی پدیده‌ای که سعدشناسان راطی سی سال اول کشف و بحث این زبان سرگردان کرده بود باقیماندن علامات صرفی یا شناسه‌ها در بعضی گروه‌های اسمی و فعلی و حذف آنها در بعضی دیگر بود. بی بردن به این راز و کشف این مجهول همراه با مطالعات و پژوهشهای همه‌جانبه‌ای که در زبانهای مختلف ایرانی صورت گرفت امکان پذیرگشت. ملاحظه شد که اغلب نشانه‌های صرفی (شناسه‌ها) در اسم و فعلی که در ریشه یا ماده آن^۱ مصوت بلند است یا بکلی ناپدید و یا کوتاه میشود و برعکس همین شناسه‌ها در اسم یا فعلی که در ریشه یا ماده آن مصوت کوتاه است باقی میماند و با این مشاهدات و با تعمیم و گسترش و هم چنین تشخیص موارد استثنائی بود که درک و تعریف قانون هم وزنی مصوتها (یا توازن مصوتها) Rhythmic law میسر گردید. ۲

بنابر این قانون که توسط پل تدسکو کشف شد و بعداً بیشتر سعدشناسان آنرا پذیرفتند و ما آنرا در اینجا بصورت فرمول معرفی میکنیم اسم و فعل هائیکه مصوت ریشه (یا ماده) آنها بلند باشد مصوت پایانی بیشتر شناسه‌های باستانی را از دست میدهند و اسم و فعل هائیکه مصوت ریشه (یا ماده) آنها کوتاه باشد این مصوت‌های پایانی شناسه‌ها را نگه میدارند. در حقیقت نوعی توازن وهم آهنگی متقابل بین مصوت‌های ماده اسمی و فعلی، و مصوت‌های پایانی شناسه‌ها بچشم میخورد که بلندی اولی موجب افتادن دومی میگردد. پس ماده‌های اسمی و فعلی به دو گروه، ماده سنگین و ماده سبک دسته بندی میشوند. در گروه ماده سنگین،

۱- ماده ممکن است یا با خود ریشه تطبیق کند و یا پیشوند و پسوندی همراه داشته باشد

ضمناً" اضافه شود ماده رابعی. معکاران ستاک و گاهی هم بن میخوانند

2-Paul. Tedesco, *zeitschrift für Indologie und Iranistik*, iv
1926, 102ff. Getshevitch, *A Grammar of Manichean Sogdian*
484ff.

مصوت پایانی اغلب شناسه‌ها می‌افتد و در گروه ماده سبک این مصوت‌های پایانی باقی می‌مانند. عبارت دیگر تحول زبانی دوره میانه در گروه ماده سنگین اسم و فعل‌های سفدی زودتر ظاهر می‌شو و اسم و فعل‌های این گروه، در آزاد کردن خود از قید و بند بعضی از شناسه‌های پیچیده باستانی پیشگام می‌شوند. در صورتیکه گروه ماده سبک تا آخر دوره میانه در قید و بند این شناسه‌ها باقی می‌مانند. این راهم باید اضافه کرد که فقط بعضی از شناسه‌ها در تاثیر این قانون قرار می‌گیرند، از جمله در صرف اسم مفرد، حالت فاعلی و مفعولی برای اسم مذکر و مونث و خنثی، حالت مفعول فیه (دری) و همچنین جمع حالت‌های مختلف در درجه اول تاثیر هستند و حالت‌های ندا، مفعول عنه (ازی)، مفعول معه (بائی) و اضافه و مفعول به در درجه دوم! بعلاوه جمع مخصوص جانداران (išt-) فقط برای ماده سبک می‌آید. در صرف فعل صیغه‌های سوم شخص مفرد مضارع دوم شخص مفرد و جمع امر، سوم شخص مفری ماضی معاموم یا میانه غیر تام (imperfect)، مقصود ماضی که روی ماده مضارع بنا شده باشد، بیشتر از دیگر صیغه‌ها و وجوه فعلی از قانون هم وزنی مصوت‌ها متأثرند. ولی صیغه‌های دیگر مضارع اخباری و همچنین صیغه‌های مضارع التزامی و تمنائی بدون تغییر می‌مانند. در ماضی تام (ماضی که با ماده ماضی ساخته می‌شود) سوم شخص مفرد که معادل صفت مفعولی است متأثر است همچنین صورتهای مرکب ماضی مثل ماضی نقلی و بعید و ماضی وجه احتمالی (یا محتمل الوقوع irrealis) که همه بر مبنای صفت مفعولی ساخته می‌شوند نیز تا حدودی از این قانون پیروی می‌کنند. بعلاوه مصدر، اسم فاعل و اسم مفعول نیز در حالت‌های مختلف تا درجه‌های تحت تاثیر این قانون قرار می‌گیرند. البته این راهم نباید فراموش کرد که در چنین شرایطی، وقتی زبانی تحت تاثیر دو نوع صرف باشد قیاس نقش مهمی خواهد داشت و در مواردی بسیار، استثنا از قانون بچشم می‌خورد و این موارد در متون متأخر بیشتر است.

فرمول اول- بطور کلی در ماده سبک مصوت ریشه (یا ماده) کوتاه است و در ماده سنگین

۱- در سفدی مانند فارسی باستان دو حالت اضافه و مفعول به از نظر صورت ادغام می‌شوند حالت‌های ازی و بایی در بسیاری از موارد با حالت اضافه و مفعول به و حتی حالت دری اسم مذکر ادغام می‌شوند و بطور کلی از نظر ظاهر یک نوع حالت واحد که ما آنرا غیر فاعلی oblique می‌گوئیم در مقابل فاعلی و مفعولی بچشم می‌خورد

۲- در این مقاله برای رعایت سادگی از آوردن مثال‌های موارد اخیر خودداری شده است

مصوت ریشه (یا ماده) بلند. اگر در گروه بندی فرمولی گروه الف را برای ماده سبک و گروه ب را برای ماده سنگین بگیریم و همچنین v را معرف هر مصوت و c را معرف هر صامت، فرمول یک را میتوان چنین نوشت: (۱)

ماده سبک	$\check{v}c$	الف:
ماده سنگین	$\bar{v}c$	ب-۱:

فرمول دوم- اگر مصوت کوتاه ریشه یا ماده پیش از گروه دو صامت (خوشه همخوان) بیاید باز حکم ماده سبک بر آن جاری است بدین طریق: $-vcc = vc$ چنانکه در فرمول

دو، صامت اول گروه cc ، $/n/$ یا $/r/$ باشد ماده سنگین میشود.

بعبارت دیگر اگر در فرمول vc_1c_2 (گروه صامت، c_1 معرف صامت اول و c_2 معرف صامت دوم است) c_1 معادل $/n/$ یا $/r/$ باشد اسم و فعل صرف، ماده سنگین می پذیرد.

این قانون یک مورد استثنائی دارد و آن هنگامی است که صامت اول گروه توأم با مصوت کوتاه ماقبل خود، در اصل r مصوت باستانی باشد در این صورت صرفش مانند صرف ماده سبک میگردد. بطور خلاصه در سفدی در گروه $cc=rc$ دو نوع صرف بچشم میخورد.

در حقیقت باید گفت که این دوگانگی صرف در گروه صامت rc خود دلیلی برای وجود دو واج R در سفدی است. مابقی را $/r/$ و دیگری را $/r̄/$ میخوانیم و در حالیکه اطلاع کاملی از تلفظ و مخرج هر یک در سفدی نداریم، یکی را بازمانده ۳ مصوت باستانی و دیگری را بازمانده r صامت باستانی میدانیم و همین $/r̄/$ است که در متون متأخر سفدی تبدیل به نوعی مصوت کوتاه میشود.

پس گروه بندی فرمول دوم چنین است:

۲- الف (۱):	$vcc = \check{v}c$ (در صورتیکه c_1 هر صامت، n/r باشد)
۲- الف (۲):	$vrc = \check{v}c$ ($c_1 = r̄$)
(۲)- ب (۱):	$vnC = \bar{v}c$ ($c_1 = n$)
(۲)- ب (۲):	$vrc = \bar{v}c$ ($c_1 = r$)

فرمول سوم. اسم و فعل هائیکه مصوت کوتاه ریشه (یا ماده) آنها $/w/$ یا $/y/$

۱- \check{v} برای مصوت کوتاه و \bar{v} معرف مصوت بلند است و vc معرف هجای اصلی ریشه یا ماده. این هجای اصلی ممکن است با مصوت شروع شود یا با صامت دیگر آغاز گردد بدینجهت میتوان قبل از این هجا علامت - (ببین صورت) آورد.

بدنبال داشته باشند مشمول قانون صرف سنگین میشوند اگر باشناسه که باصامت ابتداشود به پیوندند و بر عکس از صرف ماده سبک پیروی میکنند اگر باشناسه که با مصوت شروع شود وصل کردند. بعبارت دیگر اگر اسم و فعلهای این گروه رامثل گروههای پیشبه الف (ماده سبک) وب (ماده سنگین) گروه بندی کنیم، آنچه در خط سفدی y, w نوشته میشود در گروه اول یعنی الف نقش صامت $/w/$ و $/y/$ دارند و از فرمول الف پیروی میکنند و در گروه دوم یعنی ب نقش مصوت $/u/$ و $/i/$ را دارند و بدین طریق با مصوت قبلی ادغام شده و مصوت بلند میسازند و بنا بر این تابع فرمول ۱ - ب میشوند، بدین طریق

$$۳-الف (۱): \quad V_w - v = \check{v}c \quad \text{ماده سبک}$$

$$۳-الف (۲): \quad V_y - v = \check{v}c \quad \text{ماده سبک}$$

$$۳-ب (۱): \quad V_{w-c} = vuc = \bar{v}c \quad \text{ماده سنگین}$$

$$۳-ب (۲): \quad V_{y-c} = vic = \bar{v}c \quad \text{ماده سنگین}$$

تبصره ۱- چنانکه در فرمول اول $c = r$ ، باشد در پیوند باشناسه مبتدا به صامت یعنی در موقعیت $v_r + c$ گاهی از فرمول ۲-ب ۲ متاثر میگردد ولی نه همیشه در این موارد صرف ماده سنگین و سبک هر دو بچشم میخورد یعنی اسم و فعلهای مشمول این فرمول به هر دو صورت صرف میشوند ولی مثالهای آن بیشتر در صرف افعال دیده میشود.

تبصره ۲- چنانکه در فرمول دوم vcc ، دو صامت خوشه mb باشد، صرف ماده سنگین میپذیرد - چون شواهد آن فقط در دو مثال بچشم میخورد اما آنرا جزء گروه جداگانه‌ای ذکر نکردیم. مثال $cc=mb$ در $namb$ "رطوبت" و $zamb$ "ساحل" مشاهده میشود.

یادداشت ۱- با وجودیکه قانون هموزنی مصوتها در باره اسم و فعلهای بیش از یک هجانیز صادق است ما برای رعایت سادگی جدولها را تا حد امکان با مثالهای یک هجائی آوردیم غیر از یک یا دو مثل که مثال یک هجائی وجود نداشت (مثلا "در جدول صرف فعل فرمول دوم) و در اسم (مثلا "در جدول دوم فرمول سوم). دلیل دیگر اینست که چنانچه اسم یا فعل مرکبی با پیشوند مصوت بلند ترکیب شوند طبیعتا "پیرو قانون صرف سنگین میشوند و دیگر اینکه در صرف فعل، فعلهای پیشوند در صیغه‌های ماضی غیر تام (imperfect) بعلت وجود افزونه، باز از قانون صرف سنگین پیروی میکنند

یادداشت ۲- صرف صفت از صرف اسم پیروی میکند. مخصوصا "در صفت‌های بسیط و ساده مثل xuc "خوب و لذیذ" یا sir "خوب" که در فاعلی و مفعولی و حالت‌های دیگر از اسم پیروی میکنند صفت‌های مرکب مخصوصا صفت‌هایی که با پسوند

۱۲۴ -ak > -aka ترکیب میشوند در صرف تغییر نمیکنند ولی اسم فاعل و صفت
مفعولی همین ترکیبها، مخصوصاً " صفت‌های مفعولی مونث گاه از قانون توازن مصوتها
متاثر میگردند .

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

صوف نوموسی	ماده معنی آوانوموسی	صوف ماده سبک حروف نوموسی	شناسه صرفی	ماده معنی آوانوموسی	صوف ماده سنگین حروف نوموسی
βγ wn- δt-	βαγ wan δat	βγ wn' δtw	-i n.sg.m -ā n.sg.f. -u n.sg.n.	βαγ δyn- δ'm-	βγ δyn δ'm
- sr- myš- kp- wn-	- sar miš kap wan	βγ' srw myš' kp' βγ wny'	-a voc. -u acc. sg. -a abl. sg. -ā inst.sg. -ē g.sg.m. -yā g.sg.f. -ē	wāt zāy rūt mēθ āp	w't z'y rwt myδ » py n'βy
rm-	ram	rmy'	-yā loc.sg. ē	n'β	n'βy
- γr-	- γar	rmt' γrty'	-ta n.ac.pl., -t -tyā n.obl., -ti	n'β- » p-	n'βt » pty
βγ pwt kp	βαγ but kap	βγyšt pwt'yšt kpyšt	-išt pl(for animate)		

VC̄		ماده	حرف ماده سبک	نشانه صرفی	VC̄		ماده	حرف ماده سنگین
-VC̄	حرف نوبسی	آوا نوبسی	معنی	حرف نوبسی	حرف نوبسی	حرف نوبسی	معنی	حرف نوبسی
*'s- cf-	ah- caf-	بودن دزدیدن	'sty cfty nyšty	-ti 3 sg. pres. -t	's- 'ys- 'c-	گرفتن آمدن	'st 'yst 'ct	'st 'yst 'ct
nys-	nis-	خراب کردن	nyšty	-a 2 sg. impr. -δ	w'δ-	گفتن	w'δ	w'δ
δwr-	xur	خوردن	δwr δ'	-a 2 pl. impr. -δ	r'y-	گریستن	rāy-	r'y
-	-	-	δwr δ'	-a 3 sg. impf. -t	δyr-	یافتن	δer-	δyr
βr'- wn-	βar wan	بودن کردن	βr' wn'	-ta 3sg. mid. impf -t	wyn-	دیدن	wēn	wyn
-	-	-	wnt'		-	-	-	wynt
st-	sat-	بالا رفتن	sty	-i 3 sg. pret.	δt-	آمدن	āδt-	δt

صرف اسم

۲-ب

۲-الف

-VCC		ماده	صرف ماده سبک	شناص صرفی	-VnC		ماده	صرف ماده سنگین
صرف نویسی		معنی	صرف نویسی		صرف نویسی		معنی	صرف نویسی
'sp-	asp-	اسب	'spy	-i n.sg.m	ʃant-	ʃant-	بند	ʃnt
δwλt-	δuλd	دختر	δwλt'	-ā n.sg.f.	kanθ	kanθ	شهر	knθ
cλr-	caxr	چرخ	cλrw	-u acc.sg.	zand-	zand-	آواز	znt
rtn-	ratn	کوه	rtnw	- acc.sg.	sang	sang	سنگ	snk
δst-	δast-	دست	δst'	-a abl.sg.	-	-	شهر	knθ
-	-	اسب	'sp'	-ā inst.sg.	-	-	سنگ	snk
-	-	دست	δsty	-ē g.sg.m.	-	-	شهر	knθ(y)
cλn	caλn	ابریشم	cλny'	-yā g.sg.f. -ē	-	-	-	-
ʃλn-	ʃλn-	معد	ʃλny'	-yā loc.sg -ē	-	-	-	-
wfr-	wufr-	برف	wfr'	-ta n.acc.pl -t	sank-	sang	سنگ	snkt
csm-	cašm-	چشم	cšmt'					

-VrC حروف نویسی	آوانویسی	ماده	صوف ماده سبک حروف نویسی	شناسه صرفی	-VrC حروف نویسی	آوانویسی	ماده	صوف ماده سنگین حروف نویسی
mrɣ pwrn- kyrm- wyrk -	mɔɣ pwrn kɪrm wɪrk	مورغ مار پر مورغ کری مورغ کری	mrɣy pwrn' kyrmw mry' wyrk' mrɣyšt wyrkyšt	-i n. sg. m. -ä n. sg. f. -u acc. sg. -ä inst. sg. -ä abl. sg. -išt pl. for animate	mrɣ rk mrc krt-	-VnC	mɔɣ ark marc kalt	مورغ کار مورغ کار
-VCC				صوف فعل	-VnC			
3ɣs' 3wɣs-	3ɔks' 3ɔks	چشیدن چات یافتن	3ɣs'ty 3wɣsty	-ti 3 sg. pres. -t -a 2 sg. impr. -a 3sg. impf.	3ɣnt nɣwnt-		3ɪnd miɣnd	3ɣnt(t) nɣwnt
-		چشیدن	3ɣs'					
3wɣt- 3wɣt-	3ɔɣd 3ɔɣd	چات دادن	3wɣtw- 3ɣrt	-u 3 sg. pret.				

-VrC حرف نویسی		ماده	صرف ماده سبک حرف نویسی	شناخته صرفی	-VrC حرف نویسی		ماده معنی آوانویسی	صرف ماده سنگین حرف نویسی
χrβ-	χrβ	دانستن	χrβty	-ti	3 sg. pres. -t	mrz-	مالیدن	mrzt
	pcχrβ-	پذیرفتن	pcχrβty	-a	- 3 sg. impf.	nχrš-	افکندن	nχršt
prs-	پرسیدن	پرسیدن	(?)prs					
			-Vr-t=VC	گسترش فرمول یک به فرمول دو -VC (C=r)				-Vr-t=VC
βr-	βar-	بودن	βrty	-ti	3 sg. pres. -t			βrt
	škr-	دنبال کردن	škrty					škrty
δβr-	δβar-	دادن	δβrty					δβrt

صرف اسم و فعل

۳- الف

۳- ب

حرف نویسی - ^ʔ Vw , - ^ʔ Vy	آوانویسی	ماده معنی	صرف سبک	شفا سه‌صرفی	صرف سنگین
šw- βw-	šaw- βaw-	شدن (رفتن) بودن	šwʔ βwʔ	-a 2 sg. impr. -t 3 sg. pres. -t -a 3 sg. impf. 3 sg. pres. -t -a 3 sg. impf. 3 sg. pres. -t	šwt βwt
sy-	say-	نشان دادن بنظر آمدن	syʔ	-yā loc. sg.	syt
yw kw	yaw kaw	جو قهرمان	ywyʔ kwyšt	-išt n. pl. (anim.)	
fry nyʔ	frī anī	عزیز دیگر	fryw nyʔ	-u acc. sg. n. pl. -t -a abl. n. pl. -t	fryt nyt